

Peer E. Sørensen, *Brudflader. Veje og vildveje i europæisk modernitet*. 2024.
Aarhus Universitetsforlag.

Resumé ved forfatteren

Brudflader spænder over det meste af det 20. århundrede med centrum i centraleuropæisk kultur og politik. Bogen behandler *arkitektur* – fra funktionalismen og Bauhaus til Himmlers idylliske boliger for SS-officerer og deres familier i Kameradschaftssiedlung SS. *Kunst* – bl.a. Max Ernst, Anselm Kiefer, Oskar Kokoschka, Egon Schiele, Kurt Schwitters. *Film* – Robert Wiene, Fritz Lang, Carol Reed. *Musik* – Arnold Schönbergs eksperimenter med ”dissonansens emancipation”, der opløser den traditionelle musikkulturs tonale grundlag. Hans opera *Erwartung* (1909) åbner for de mørke psykiske dybder, som man kan følge i *litteraturen* efter århundredeskiftet, og som Sigmund Freud arbejdede med at forstå i *psykoanalysen* og i sine kulturfilosofiske skrifter. Det *politiske* brændpunkt i bogen er nazismen.

Med Rosa Luxemburg, Robert Musil, Alfred Döblin, Thomas Mann, Lee Miller, Ingeborg Bachmann og Anselm Kiefer følges dissonanserne fra århundredets begyndelse til efter den europæiske borgerkrigs midlertidige slutning i 1945 med perspektiver frem mod fascismens regeneration i det 21. århundrede. Primo Levis koncentrationslejrerfaringer og hans refleksioner over deres kulturelle og politiske perspektiver afslutter bogen. Dissonansen er ”signum for det moderne,” skriver Adorno i *Æstetisk teori* (1970).

I Robert Musils debutroman *Den unge Törless* (1906) befinder hovedpersonen sig på en kostskole, hvor han indvies i natlige afstraffelser og sadistisk seksualitet på skolens loft. Her opdager den pæne ungersvend, at magt og vold allerede bor i ham. Han er splittet mellem to verdener: ”en solid borgerlig, i hvilken til syvende og sidst alting gik ordnet og fornuftigt til, og en eventyrlig, der var fuld af mørke hemmeligheder og blod.” Og han spørger sig selv, om han hidtil har været blind for ”det mørke, i hvilket hans sjæl for tiden lurede som et smidigt rovdyr.” Musil genlæste sin ungdomsroman i skæbneåret 1933 og oplevede den da som et profetisk studie af fascistiske karakterstrukturer. Hans Magnus Enzensberger kommenterer: ”Det er Musils dybe indsigt, at barbariet ikke er noget fjernt og usandsynligt, men at det snarere ligger indbygget i det almindelige og normale.”

Törless' oplevelse af det lurende rovdyr i sit indre er han ikke ene om. Hos Freud kan vi læse, at kultur er den orden og de indretninger, gennem hvilke vi adskiller os fra dyrene. Og Ludwig Wittgenstein skriver, at "i al stor kunst er der et vildt dyr tæmmet." Også Thomas Mann sang med på den sang. Med et andet ordvalg genformulerer Adorno temaet, når han skriver om surrealismen, at den "samler alt det ind, som sagligheden nægter mennesket."

Man behøver heller ikke at læse mange sider i de nazistiske skrifter, før man ramler ind i Musils, Freuds, Wittgensteins og Adornos problematik. I centrum af nazistisk tankegods er alt det, som sagligheden nægter mennesket, hobet op og parret med nationalromantisk og pangermansk arvegods fra det forrige århundrede og imperialistiske drømme om "Lebensraum". Historikeren Hugh Trevor-Roper kalder skramlet for "århundredets intellektuelle affald". Nazismens krigsfilosofi er en hyldest til krigens kulturskabende lidenskab, som Goebbels i dagene op til Berlins sammenbrud i april 1945 i afskedstalen til sine medarbejdere i bunkeren formulerede med ord, der minder om, at Freuds frygt for vores indre dyreliv var berettiget: "Når vi træder tilbage, da skal jorden ryste [...] Vores mure kan knuses, men vores hjerter aldrig." I sin dagbog understregede han, at med "kulturmindesmærkerne falder også de sidste hindringer for opfyldelsen af vores revolutionære opgave [...] I stedet for at dræbe europæerne har bomberne knust de fængselsmure, der holdt dem indespærrede." I Goebbels ord er ruinen et ord for frihed. I nazismen får den gamle modsætning mellem civilisation og barbari apokalyptisk kraft. Her kulminerer den tragiske ekstase i undergangens sublim øjeblik, der er nazismens inderste lidenskab. Et tigerspring ind i urmørket og døden.

I Musils roman *Manden uden egenskaber* (1930 ff.), i Alfred Döblins *Berlin Alexanderplatz* (1928) og i Thomas Manns *Doktor Faustus* (1947) kan vi følge de personlige bearbejdnings af erfaringerne fra Weimarrepublikken og nazismen. I Ingeborg Bachmanns ufuldendte romanserie *Døds måder* (1960 ff.) og i Anselm Kiefers *Heroische Sinnbilder* (1969) bearbejdes nazismens efterveer i krop og bevidsthed hos dem, der blev født under og efter nazismen. Deres krop husker det, den ikke selv har oplevet. Kroppen er et fornemmelsesarkiv, som uhyrlighederne kan gemme sig i efter behag. Urfascismens efterliv i kulturelle vaner, instinkter og drifter udforsker de i deres værker. Fortidens fodtrin ekkoer ikke bare i erindringen. De kan stadigvæk høres omkring os.

I Lee Millers fotografier fra Dachau og Buchenwald visualiseres de moralske konsekvenser af Holocaust. Hendes billeder skildrer det ubegribelige, som det er nødvendigt at begribe. De spørger efter redskaber til at forstå det uforståelige og stiller radikale spørgsmål til kulturens mulighed. Her adskilles syn og enhver erfaring og stiller spørgsmål, som ikke har meningsfulde svar.

I det afsluttende kapitel følger bogen Primo Levis rejse fra Auschwitz og hjem til det hjem, der har mistet enhver hjemlighed efter oplevelserne i Auschwitz. ”Det kan ske igen, jeg siger ikke, at det *vil* ske igen, men at det *kan* ske.” Intet er afgjort. ”Lyt nu, alt hvad du kan,” siger han til en medfange (og til os), ”lyt med øre og sjæl, jeg har brug for, at du forstår.”

Mange steder i det 20. århundrede er refleksioner, kultur og politik formet i variationer over bipolære begreber, som vi har mødt i modstillingen af bestialitet og menneskelighed. *Kulturelt*: orden-kaos/civilisation-barbari. *Psykologisk*: bevidst-ubevist/Eros-Thanatos. *Æstetisk*: totalitet-dissonans. *Politisk*: fred-krig (radikalest udtrykt i nazismens tankeverden). *Moralsk*: godt-ondt. Polariseringerne sidder fast op igennem århundredet. Men det er vigtigt at se, at polariseringer og dertil knyttede fjendebilleder dækker over, at der samtidig er tale om konvergens mellem polerne. ”Verden er ikke af sukker, men af sukker og snavs og alting mellem hinanden,” forklarer Døden i *Berlin Alexanderplatz*. Nazismen og Auschwitz er ikke undtagelser. Auschwitz er en altid tilstedeværende mulighed. Det analyserer Levi i sine bøger, og det er et tema i mange beretninger efter ham. Kz-fangen Imre Kertész beskriver nazismens forbrydelser som en del af den europæiske kulturs og civilisations anatomi og ikke som en galskab uden for kulturen. Det er på tide, skrev Primo Levi, at ”udforske det tomrum, der adskiller ofre fra forfølgere [...] Kun en skematiserende retorik kan hævde, at dette tomrum virkelig er tomt. Det er det aldrig.” Derfor lyt, alt hvad du kan. ”The Past is never dead. It’s not even past,” skrev William Faulkner i 1951. Hvordan renser vi vores ord og handlinger, vores hjerter og glæder for fascisme? Hvordan leve et antifascistisk liv? spurgte Michel Foucault i sidste halvdel af det 20. århundrede. *Brudflader* er et forsøg på at forstå det tomrum, der aldrig er tomt.